

Мр Љубиша Рајновић

УЧЕНИК КАО СУБЈЕКАТ У НАСТАВИ КЊИЖЕВНОСТИ

„Човек није суд који се пуни
већ ватра која се ложи”

Станко ПРВАНОВИЋ

У прози Ивана Ивановића „Швејка” („Савременик”, Београд, 1971, св. 12. стр. 508) наилазимо и на овакво место:

„Посебно ме нервирају профани! Празне вреће, прсе се и дувају пред ученицима, а овамо тиквани, нема шта човек од њих да чује, комарци који нам већ дванаест година сишу крв, трују живот. Кад се ухвате за неку ситницу, гори су него жвакаћа гума кад се залепи за хаљину! Да једном завршим гимназију и да се отарасима профана, свануће ми нови дан!”

Иако у овом тексту, очигледно, има доста претераног и увредљивог за наш просветни позив, не можемо а да се над њим не замислимо. Јер, сва је прилика да он — у својој суштини — није само субјективно виђење једне ученице већ, доста верно, одражава и једно недопустиво лоше стање у просвети које се нужно мора превазићи и чије је превазилажење заправо већ у току.

Реформа система основног и средњег образовања и васпитања обезбеђује ученику његов битно нови положај у образовно-васпитном процесу. Она подразумева ученика као активног учесника у настави и ваннаставним активностима. Успешно спровођење реформе ствара услове у којима ученик у све већој мери постаје субјекат целокупног образовно-васпитног рада у школи и ван ње.

Књижевност је, већ и по својој природи, веома погодна област за исказивање учениковог субјекта. Њу, за разлику од неких других предмета, па и саме лингвистике, одликује то што она није наука већ уметност. Из те њене главне одлике

проистиче и све оно што наставу књижевности разликује од наставе других предмета, пре свега од оних који припадају научним дисциплинама. Јасно је да се ученик и у тим (егзактним, дакле) предметима може исказивати као субјекат, но кад је у питању настава књижевности, самим тим што је ту реч о естетичким категоријама, специфичност ученикове личности може у њој, при доживљавању и сагледавању тих, и других (етичких, на пример), категорија, доћи до пунијег изражаја, тим пре што је књижевно дело слојевито, полисемантично и што садржи мањи или већи број дискутабилних ствари око којих се можемо, али и не морамо, сложити. Књижевни укус ученика, и кад је на највећој висини, није — разуме се — нити може бити, код свих исти. Зависно од своје сензабилитета, пријемчивости за књижевност, душевног устројства, уробених склоности и осталих својстава која га карактеришу као јединку, сваки ученик у понечему различито доживљава, поима и вреднује књижевно дело, тако да је у настави књижевности кадар да износи и властита запажања и судове, само ако му наставник то допушта. Уколико ученик једино парафразира оно што чује на часу од наставника (а то је углавном случај у оним, истина ретким, школама где се настава држи *ex cathedra* и где преовлађује дедукција), онда је он у улози пасивног објекта и таква настава има у себи много схоластичког, традиционалног и преживелог. Наша савремена, реформисана школа, и основна и средња, не да се замислити без активног односа ученика према материји која се усваја и, уопште, без њиховог активног учешћа у образовно-васпитном процесу. Ту је мотивисаност ученика за рад веома важна ствар, као и предузимање свега онога што је за њихов рад подстицајно и охрабрујуће, што им помаже и креће их напред, што активира њихове скривене снаге и изискује од њих улагање нових, још већих напора. Ученик очекује подршку од наставника и она не сме изостати јер је од неопцењивог значаја за његово напредовање.

ПОВЕЉА
ПОКРОВА

И са психолошке стране гледано јасно је зашто се ученик не мири са својом пасивном улогом у настави, а поготово у ваннаставним активностима. То је млада личност која се развија, понекад и веома бурно, жељна самопоптрвривања и доказивања на свим пољима своје, иначе многоструке, активности, једном речју — жељна афирмације, друштвеног признања. Та личност би да и сама, колико може, допринесе друштвеном напретку и она се упиње да тај допринос пружи. Њој смета несавршенство света. Мењајући се, она би и све око себе да мења и унапређује. Човек је, по правилу, најреволуционарнији у својој младости, док је пун заноса и идеала. Људско биће јест биће потребе, али је — већ и по својој генеричкој суштини — и биће акције, стваралаштва. Младост не трпи никакву скученост, спутаност, пасивитет и пострање ствари и догађаја из запећка. Њој се хоће да је у првом плану, хоће јој се слобода делања и активно учествовање у свему, па и у раду на сопственом васпитању и образовању.

Настава књижевности, као што је већ поменуто, — због саме природе предмета — једна је од најпогоднијих области за афирмацију учениковог субјекта као оделите личности која самостално мисли, осећа и доживљава, која је, дакле, свесна себе. Биће књижевности — с обзиром на вишезначност коју свако поље вредно белетристичко дело има и с обзиром на другу његова својства — нуди читав низ различитих, индивидуалних и оригиналних приступа свему ономе што чини његову уметничку вредност, читав низ могућности појединачних сагледавања, доживљавања и поимања, те удовољава насušној потреби младе особе да има своје ја, свој угао гледања, свој начин размишљања и закључивања. Неприкосновена а угрожавана у том свом интегритету, она се — кроз борбу мишљења, погледа и ставова — оспособљава да изграђује све поузданије књижевне и друге критеријуме, да изриче исправне вредносне судове и да се према свему критички односи, па и према ономе што чини нашу књижевну баштину.

Кад је реч о настави књижевности и о ученику као субјекту у њој, ваља имати на уму још и то да књижевност није нешто што се учи већ што се проучава. А да би она могла да се проучава, основно је да ученик буде тај који ће, уз наставникову помоћ вршити то проучавање. Дакле, не више пука фактографија и енциклопедизам, не више голи позитивизам и пружање готових знања већ саморадна ученика, властито отискивање на пучину књижевног дела, сопствено откривање нових хоризоната, продубљивање књижевне материје, понирање у његове структурне, значењске, психолошке и друге слојеве и — осмишљавање чињеница. Неосмишљена чињеница није ништа (Балзак каже: «Глуп као чињеница!»). Према томе, није довољно знати да је нешто тако и такво већ и зашто је тако а не некако другачије. Давно се дошло до сазнања да се права и трајна знања и умења стичу једино ако ученик са разумевањем усваја наставну грађу. Да би он могао да изучава књижевно дело, неопходно је да га претходно — као уметност речи — доживи читањем, што ће рећи да дође у најнепосреднији додир с његовом духовном лепотом и да осети оно што Ролан Барт зове «le plaisir du texte». Лични сусрет ученика с књижевним делом незаменљив је, а од особите је важности онај први, — као и свака првина — има драж откривења. При првом читању ученик коме је читање постало потреба и навика духа и који просто «гута» књигу пролази кроз силна душевна узбуђења и на њега оно што је битно у делу оставља снажне, неизбрисиве утиске, који после, истина, могу и бледети, али кадшто — при поновном читању — и добијати на снази. Главно је да читање књижевног дела буде за ученике доживљај у емоционалном, естетичком и етичком погледу, као и у погледу свега осталог што оно садржи, а понајвише у погледу хуманистичког опредељења. Потребно је да ученик интегрално и присно доживљава књижевно дело (у које је писац преточио најбољи део себе) и да сваком пором своје осећајности упија све његове лепоте, да га се оне што дубље косну, да га прожму до сржи, поразе... Интерпретација књижевног дела на часу мора бити та-

ко вибрантна, изнијансирана и танана као и оно чега се до-
тиче. Она се и сама мора служити песничким језиком и бити
на висини књижевности као уметности. Она нипошто не сме
бити сувопарна, стереотипна, једнострана и прозаична. Ако
ишта друго, а оно настава књижевности не трпи никакву у-
калупљеност, клишеа, схеме и шаблоне. У центру пажње и
ученика и наставника увек је књижевно дело као уметнички
феномен и оно, својом садржином, формом и структуром, од-
ређује наставни метод и поступак. Наставници с правом на-
стоје да учениково читање (кад се гласно чита) буде не само
течно и логичко већ и што изражајније, но да би ученик био
у стању да књижевно дело изучава, његово читање — оно
кад чита у себи и за себе — мора бити и истраживачко. Ма-
ло је још увек наших ученика, чак и у средњој школи, који
читају с оловком у руци, исписују, подвлаче, праве белешке и
тоне слично.

На часу књижевности где је заступљена савремена и кре-
ативна настава ученик, анализирајући књижевно дело, сло-
бодно износи, поред осталог, и то како се осећао у додиру
с њим, како га је доживео и како схвата његове уметничке
поруке. У свакој школи има даровитих, способних ученика,
начитаних, са већ богатом књижевном културом за свој уз-
раст, оштроумним (некад и луцидним) запажањима, финим
укусом и зрелим судовима. Добри наставници одувек су има-
ли поверења у своје ученике и, верујући у њихове способно-
сти, у много чему им остављали одрешене руке. Сољење па-
мети и наставниково туторство смета сваком иоле способном
ученику (Меша Селимовић, на пример, у »Сјећањима« наводи
на једном месту да је још као ученик захтевао од наставе:
»Само нека ме нико не води за ухо кроз књижевност«). Ва-
жно је не зауздавати ученика, не дресирати га, већ му дозво-
лити да се размахне, да постане духовно богата, самостална,
целовита и свестрано развијена личност која дијалектички
мисли, осећа и расуђује.

Припрема ученика за час значајна је таман колико и
припрема наставника. Ученик на часу не може ни доћи до
пуног изражаја као субјекат наставе ако се за њу, као и на-
ставник, не припрема код куће. То важи како за часове об-
нављања, утврђивања и систематизације обрађеног градива
тако и за часове обраде новог градиша. Индивидуализација
наставе и групни облик рада овде могу да нађу своје право
место. Ученик који се припрема за наставу, с нестрпљењем
очекује часове за које се припремио како би на њима пока-
зао резултате свога рада и своје припреме. Таква настава са-
држи многе елементе стваралачке и проблематике наставе
и у њој је учеников субјекат веома активан. Има ли, одиста,
погоднијих часова од часова књижевности да ученик доживи
катарзу, да умије своју душу и доживи унутарњи препород,
да се поистовети с неким ликом из књижевног дела, да за-
жели да и он буде такав: херој, ударник, жртвовани бо-
рац, прегалац, подвижник, хуманиста, једном речју — Човек?!
Но добром часу књижевности се и рецитије, и глуми, и так-

мичи у говорништву, и игра, и пева, и свира, и шта све не. За свагда су, надајмо се, прошла времена када је ученик дремао на часу и досабивао се, када га је обузимала мучина као ону ученици из Ивановићеве прозе. Ученик у школи треба да се осећа као код своје куће, да је та школа његова школа, да она буде онаква какву добар ученик воли и прижељкује, да он на часу не дрхти и стреси од прозивке, али и да не чами у клупи, запостављен, обузет мрзовољом и праведним гневом због наставникове неспособности, неосетљивости и духовног сиромаштва. Настава књижевности може и треба, кад се изводи инвентивно, надахнуто и стваралачки, да — готово свакодневно — приребује пријатна изненађења и за ученике и за наставнике, да им причињава обострану радост и задовољство, истинско уживање, гозбу духа. Ако пак књижевно-уметничка анализа белетристичког штива не садржи компоненте естетичке, па и етичке, анализе и ако та анализа не подразумева ученика као њеног носиоца, онда је она добрим делом промашај. Другим речима, ако часови књижевности нису часови уметности, ако то нису часови на којима се расте, на којима се лети, ако не доносе ништа лепо, племенито, узвишено и надахнуто, ако се на њима не очовечује, не заноси и опија, не доживљава, не радује, смеје, плаче... ако то нису часови који се памте, онда су то часови нечег другог а не књижевности.

Добар наставник књижевности увек нађе времена да с ученицима поразговара и о делима која нису у програму, а која су они прочитали и која их занимају. Има пуно вредних књижевних дела која нису могла да убу у програм ни једне од заступљених настава, а неодољиво привлаче пажњу појединих ученика, те се стога њима ваља позабавити, посебно на часовима додатне наставе, поштујући иницијативу и интересовања ученика. Додатна настава и има сврху да, поред осталог, удовољава знатижељи истакнутих ученика, било да су у питању дела из наше или из стране књижевности, да у још већој мери буди и развија њихову радозналост. О сензибилитету садашњих генерација ученика још увек се, на жалост, не води довољно рачуна. Програми књижевности тако су конципирани да су углавном само номинално нови. Признавали ми то или не, данашњи средњошколци не налазе истинско уживање у читању апокрифа, хагиографија, црквених приказања, средњовековних житија светаца и којекаквих полуписмених, целомудрених и наравоучителних прикљученија. Много штошта у свему томе за њега је, уз све поштовање које има према књижевној баштини, мртво да мртвије не може бити, блаженопочивше, упокојено за сва времена и као такво ништа му не казује у емоционалном погледу, не дотиче га се. Њему се чита дело из којег бије дах савременог живота, у коме се осећа жила куцавица садашњег тренутка. Стога би у оквиру додатне наставе у средњој школи могао да се обрађује већи број дела која су добила НИН-ову награду критике као најбољи роман године, затим дела награђена Његошевом, Андрићевом и другим значајним наградама, мада ни награде нису увек мерило вредности.

Настави књижевности, оваквој какву имамо, и даље је, изгледа, најпрече да ученици постану добри познаваоци историје књижевности, а то у сваком случају није довољно. Та настава оспособљава ученика, и то доста успешно, да како ваља доживи и протумачи књижевно дело, али би могла учинити кудикамо више на томе да и он сам, ако већ за то има смисла, постане књижевни стваралац, песник или прозни писац. Целога живота бити само читалац, па макар и врстан читалац, то је ипак пасивна улога и јалово живљење којим се може задовољити само онај ко нема ни мало стваралачког нерва. У том светлу виђен, рад с надареним ученицима још већма добија на значају јер се заправо међу њима налазе будући писци, чији први закорачај у књижевност много зависи од наставника.

ПОЗНА
ОКТОБРА

Уз додатну наставу, слободне ученичке активности — као вид ваннаставног рада — пружају широке могућности ученику да покаже своје способности, да пружи одређени друштвени допринос, да се истакне и да искаже свој субјекат. Рад у секцијама (литерарној, драмској, рецитаторској, публицистичкој и др.), проистекао из унутрашњег морања, не пада ученицима тешко. Леп као рабање, он се обавља полетно, с истинском љубављу, приврженошћу и прегнућем, и испуњава ученика стваралачком срећом, која је нешто најдивније што човек може осетити.